

**КОРИФЕЇ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ —
ТВОРЦІ МУЗИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПРОФЕСІЙНОГО ТЕАТРУ**

Досліджується внесок українських корифеїв II половини XIX ст. у формування національного театру як музично-драматичного

Ключові слова: національний професійний театр, театральна трупа, акторська майстерність.

Исследуется вклад украинских корифеев II половины XIX в. в формирование национального театра как музыкально-драматического.

Ключевые слова: национальный профессиональный театр, театральная труппа, актерское мастерство.

The study proposes a research on the contribution of Ukraine coryphaeus of the second part of the XIX century to the formation of the national theatre as music and drama one.

Key words: national professional theatre, theatrical troupe, actor's art.

Актуальність статті полягає у видатному значенні музично-драматичного театру як складової культурного життя сучасної України, а також у необхідності звернення до творчості театру корифеїв у зв'язку з ювілейними датами його засновників. Цього року виповнюється 170 років від дня народження М. Л. Кропивницького, М. П. Старицького, 165 років з дня народження І. К. Карпенка-Карого.

Мета статті — поглиблене вивчення й осмислення творчих досягнень театру корифеїв у формуванні та розвитку вітчизняного музично-драматичного мистецтва, зокрема вокального виконавства як його невід'ємної складової.

«Такі українські актори, як Кропивницький, Заньковецька, Саксаганський, Садовський — блискуча плеяда майстрів української сцени — вписані золотими літерами на скрижалі історії світового мистецтва... Той, хто бачив гру українських акторів, зберіг світлу пам'ять на все життя [8, с. 131]. Ці слова К. С. Станіславського на початку XX ст. (в 1911 р.) сказані про тих, хто створив новий український театр, що дістав в історії української культури назву «Театр корифеїв». Він був заснований у 1882 р. М. Кропивницьким у Єлисаветграді (нині Кіровоград), існує понині й носить ім'я свого засновника. Це була високопрофесійна трупа, кожний з учасників якої являв собою зразок майстерності й художності. Внесок українських корифеїв у розвиток світового

театрального мистецтва високо оцінений у світі, про що свідчить хоча б той факт, що, за рішенням ЮНЕСКО, 100-річчя заснування театру М. Кропивницького широко відзначалося в усьому світі [11, с. 66].

Корифеї — це Марко Лукич Кропивницький, Марія Костянтинівна Заньковецька, Михайло Петрович Старицький, брати Тобілевичі — Іван Карпович Карпенко-Карий, Микола Карпович Садовський, Панас Карпович Саксаганський, їх сучасні учні й соратники.

Ці видатні діячі української культури серед тих творців, щодо яких складно визначити, в якій галузі мистецтва їх талант виявився найяскравіше й найповніше. Поети, драматурги, автори прозових творів; перекладачі, які збагатили уявлення українців про світове мистецтво; режисери, актори, керівники театральних колективів, педагоги, сценографи, композитори... і в кожній сфері виявили себе справжніми майстрами, творцями нового. Їх дар визнали сучасники й високо цінують нащадки. Існує чимало досліджень, присвячених цьому видатному явищу і кожному з його учасників. 2010 р. дає нам привід ще раз згадати корифеїв: у травні виповнюється 170 років від дня народження М. Л. Кропивницького (1840–1910 рр.), у жовтні — 165 років від дня народження І. К. Карпенка-Карого (1845–1907 рр.), у грудні — 170 років від дня народження М. П. Старицького (1840–1904 рр.). Вони, а особливо М. Л. Кропивницький, були творцями національного українського театру як музично-драматичного. Частково цьому сприяла театральна практика ХІХ ст., але переважно боротьба українських діячів за національний театр, що відображав народне мистецтво, народну музично-пісенну культуру, народний характер.

У ХІХ ст. формою організації театральних труп була приватна антреприза. Антрепренер виконував різні функції — директора, режисера, адміністратора. Упродовж першої половини ХІХ ст. театральні трупи мандрували по всій Україні. Часто це були змішані російсько-українські та російсько-українсько-польські трупи. Це пояснювалося заборонною політикою Росії щодо української мови («малоросійського нареччя») на сцені. У репертуарі мандрівних труп були драматичні п'єси, опери та балети. Поділу на драматичні й оперні трупи не існувало. Не було також різкого поділу на оперні і драматичні вистави. Опери виконували з розмовними діалогами між музичними номерами, драматичні п'єси були багатими на музичні епізоди — танці, співи, народні пісні.

У створенні професійного національного театру як музично-драматичного не дарма першим називають ім'я М. Л. Кропивницького. Він є автором понад 40 п'єс, сценічну діяльність починав в аматорському театрі. На професійній сцені з 1871 р. створив школу режисерської, акторської майстерності. «Мав від природи видатні сценічні дані: чудовий сильний голос, виразну дикцію, гарне обличчя, величну постать, а крім того, живу, веселу і вразливу вдачу, був великим гумористом у житті й на сцені. Він умів наслідувати й відтворювати до найменших нюансів життєві типи, копіювати їх жести, характер, інтонації,» — згадує Софія Тобілевич [15, с. 22].

Його акторський дебют відбувся в Одесі (1871 р.) в ролі Стецька у «Сватанні на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка. Наступного дня газетна рецензія повідомляла: «Під час його виходу на сцену регіт глядачів майже не змовкав. Деякі куплети примушували його повторювати двічі, а то й тричі, оплескам не було кінця» [6, с. 15].

М. Кропивницький мав неабияку музичну і композиторську обдарованість, знав техніку хорового письма. Писав романси, вокальні дуети, куплети, музику до вистав. До своїх п'єс завжди сам добирав необхідний музичний матеріал, майже винятково з українських народних пісень і за подібністю ситуацій у народних піснях. А для деяких творів, таких як драма «Невольник» за Т. Шевченком, комедія «Вій» за М. Гоголем, створив власну музику. Необхідно відзначити, що й нині п'єси М. Кропивницького — а він один з найрепертуарніших драматургів — демонструються в авторському музичному оформленні. Доречно пригадати, що «Вій» у його інсценізації і з його музикою був поставлений на сцені Харківського театру музичної комедії в 1950 р. (режисер Л. Івашутич, художник С. Йоффе). «У комедії «Вій» 26 музичних епізодів, різних за змістом і характером: сильні пісні, хори, дуети, інструментальні уривки (які він називав «мелодрамами»), танці. У деяких сценах Кропивницький розширює межі жанру драми з музикою і переходить до галузі опери. Ідеться про жанрові масові сцени, в яких автор засобами музики змальовує, наприклад, різноголосий базарний гамір, вигуки торговців, розмови покупців, гул натовпу [1, с. 97].

Вистави М. Кропивницького мали вдало знайдений звуковий супровід — це не тільки пісні, танцювальна музика, але й звукові ефекти — «вітер потроху розбирається», «Лід тріщить» та ін.» [5, с. 12].

Декорація і музичне оформлення вистав у театрі Кропивницького вражало своєю поетичною образністю. Вражає, як за допо-

могою найпростіших засобів Марко Лукич зворушував глядачів українськими краєвидами з вербами та вітряками, темними ночами з вогниками в маленьких віконцях, далекою піснею на фоні літнього вечора та ін.», — згадує видатний актор і педагог І. О. Мар'яненко [9, с. 31].

Привабливою стороною вистав театру корифеїв було широке використання народної пісні, танцю, обряду. Важливою обставиною була обов'язкова участь оркестру. Найчастіше це були інструментальні ансамблі, до складу яких входили духові і струнні групи: флейта, кларнет, труба, валторна, тромбон і струнний квінтет. Оркестр трупи М. Л. Кропивницького складався з двадцяти п'яти кваліфікованих музикантів на чолі з незмінним М. Васильєвим-Святошенком, у трупі були також 40 хористів з добірними голосами [12, с. 72]. Зрозумілий той приголомшливий успіх, який мали українські митці на гастролях у Петербурзі й Москві. Російська публіка була вражена не лише виконавською майстерністю, красою декорацій і костюмів, чудовими українськими піснями та танцями, це було справжнє відкриття культури України.

Слід зазначити, що музична творчість М. Л. Кропивницького вивчається в курсі історії української музики, його музичні твори виходять друком, починаючи з 1885 р., коли в Харкові опубліковано «Збірник творів М. Л. Кропивницького», до якого ввійшли куплети з вистав (з нотами), які виконував Кропивницький на сцені.

У день 25-річного ювілею драматургічної і артистичної діяльності М. Л. Кропивницького І. Ю. Репін подарував йому картину, на якій ювіляра зображено як керманіча байдаком (однощогловим судном) у козацькому вбранні серед бурхливого моря¹.

У 1852 р. Марко Лукич оселився на хуторі Затишок на Харківщині, де жив до самої смерті. Похований у Харкові.

Значне місце музично-драматичний репертуар посідав у творчості М. П. Старицького. Залишившись сиротою у 12 років, він виховувався в родині В. Лисенка, батька Миколи Лисенка. Був одружений із сестрою М. Лисенка Софією. Навчався в Харківському, потім у Київському університетах. Автор прозових, понад 25-ти драматичних творів, поезій, перекладів, переробок. Створив і очолював власну «Малоросійську трупу», працював директором трупи М. Кропивницького. З юних років тяжів до музичного театру. Цьому сприяла тісна дружба з М. Лисенком.

¹ Ця картина має назву «Черноморская вольница», демонструвалася 1909 р. в Петербурзі.

Вважається, що драматургічна творчість М. Старицького розпочалася ще в молоді літа, коли він написав лібрето, а Лисенко — музику в дусі народних мелодій до драми «Гаркуша», що самі вони й виконували перед родичами та сусідами. «Жінка моя співала Сотничиху, я — Гаркушу, а Микола (Лисенко) всіх інших дійових осіб і хор», — згадував драматург (13, 11).

Старицький і далі писав лібрето для творів Лисенка — «Різдвяна ніч», «Чорноморці», «Утоплена». А Лисенко писав музику до драм Старицького, наприклад, до драми «Осіньна ніч».

«Малоросійська трупа» М. Старицького мала 32 актори (16 чоловіків і 16 жінок). Як свідчить дослідник української класичної опери, в трупі був прекрасно підготовлений хор — 30 осіб, оркестр — 61 особа. Театр Старицького на той час був єдиним, де могли бути здійснені постановки українських оперних творів «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Наталка Полтавка», «Чорноморці», «Утоплена» М. Лисенка. Ставили комедії і драми корифеїв, п'єси самого Старицького, сповнені народної музики. А деякі його драматургічні твори були й побудовані як народні думи, основувалися на народнопісенних сюжетах: «Маруся Богуславка», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» та ін. М. Старицький був першим, хто наприкінці 70 — на початку 80-х рр. XIX ст. з аматорів створив професійну акторську трупу. Саме Старицький започаткував традицію мати в українському театрі хор і оркестр як складові сценічної дії, де основна роль належить драматичним акторам, які одночасно володіють музично-вокальною культурою співу й мистецтвом танцю.

У 1883 р. до трупи Старицького вступає як актор старший з братів Тобілевичів Іван Карпович Карпенко-Карий. До цього він уже був добре відомий як актор-аматор і драматург, театральний критик. У 1890 р. разом з братом Панасом Карповичем Саксаганським створив «Театральне товариство на паях під орудою П. К. Саксаганського», що в ньому як актор, адміністратор і, найголовніше, як драматург працював усе життя. Написав 18 оригінальних п'єс — побутових, історичних, сатиричних, соціальної тематики. «Він був одним із батьків новочасного Українського театру, визнаним артистом і при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література», — зазначав І. Франко. Іван Карпович, як і інші корифеї Українського театру, добре знав, любив та використовував у своїх п'єсах і акторських роботах народнопісенну творчість. Але його музичні смаки були набагато ширшими. Так, у листі до рідних з Одеси він пише: «Доки

тут опера, я щоденно в опері відводжу душу, а що буде, коли вона поїде, важко уявити...» [10, с. 92].

У 1901 р., під час гастролей у Москві, в «Театральных известиях» вийшов присвячений йому вірш.

С его талантом плод московский
Теперь знакомится... ей-ей,
Малороссийский он Островский,
Фотограф родины своей...
Его перо лишь правдой дышит,
И чужд ему совсем шаблон...
Он также славно пьесы пишет,
Как и играет славно он!..

Кропивницький у своїй автобіографії згадує: «В Єлисаветграді я поселився в сім'ї Тобілевичів. З Іваном я приятелював... Тут я задумав зорганізувати квартет, сам я трошки терлікав на скрипці. Почав вчити Івана на секунді, а Миколу на віолончелі, альту у нас поки не було. Коли сходились до нас товариші, то ми впоряджали вечеринку і оберталися у бальних музик, вигравали польки, кадрилі...» [14, с. 205].

За роки своєї акторської діяльності І. К. Карпенко-Карий створив галерею високохудожніх сценічних обрядів, здебільшого, в українських п'єсах, зокрема й у власних, і якою б не була п'єса, — драма чи комедія, трагедія, водевіль або оперета — вона була прикрашена народною піснею. У трупі Карпенка-Карого і Саксаганського був прекрасний хор (до 45-ти осіб), хорові епізоди були найефектнішими в постановках.

Винятковою музикальністю і непересічними співацькими талантами була наділена вся сім'я Тобілевичів. Батько братів Тобілевичів, який не дуже любив театр, про Миколу Саксаганського говорив: «Дурний хлопець, не своєю дорогою пішов. Рост — о! Голос — як у лева... Який би з нього протодиякон був! А ну, на тобі — ахтьор!»

Микола Карпович Садовський (1856–1933) у 1906 р. разом з М. К. Заньковецькою (1854–1934) заснував у Полтаві мандрівну трупу, яка в 1907 р. стала першим українським постійним стаціонарним театром у Києві. Український музичний театр своїм розвитком зобов'язаний Садовському. У його театрі ставилися опери М. Лисенка, Г. Козаченка, Д. Січинського, С. Монюшка, Б. Сметани, П. Масканьї. Садовський написав лібрето для опери «Енеїда» М. Лисенка.

«Враження, яке справляла вся творчість театру корифеїв, а особливо Садовського, на широкі маси публіки, не передати словами», — згадує Софія Тобілевич — цілу галерею типів і ха-

рактерів змалював світові цей великий артист. Де чув хто такий чудовий голос, що передавав найтонші відтінки почуття людського».

Характерною рисою натури М. Садовського була глибока любов до народної творчості, українських дум і пісень, що майже всі їх він знав. «У пам'яті залишилися і російські пісні, особливо «Нелюдимо наше море..., голос його, характерний для виконання народної пісні, був повний суто народних інтонацій і викликав глибоку симпатію, глибоко зворушував душу» (15, 25).

Молодший син родини Тобілевичів Панас Карпович Саксаганський (1859–1940) мав звання «народний артист Радянського Союзу». Його сценічний шлях розпочався в 1882 р. Грав у трупах М. Старицького, М. Кропивницького, М. Садовського, утримував власні трупи. Виступав у «Товаристві українських артистів під орудою Мар'яненка», «Товаристві українських артистів за участю М. Заньковецької і П. Саксаганського». Видатний майстер сценічного перетілення. Поставив українською мовою п'єси «Розбійники» Ф. Шіллера, «Отелло» В. Шекспіра.

«Це був прекрасний режисер, ще кращий артист. Мав прекрасний співочий голос — баритон широкого діапазону з просто атаки італійським бельканто, — згадує І. О. Мар'яненко [8, с. 177].

Він мав визначний успіх як оперний співак, на рівних виступав на оперній сцені з видатними майстрами того часу. Наприклад, у 1925 р. в Харкові він грав на одній сцені з І. С. Козловським, М. І. Литвиненко-Вольгемут. І. С. Козловський писав про Саксаганського, що він був «божою милістю співак. Спів його був настільки сильний і виразний, що не спадало на думку, що це за система, який у нього голос, чи вчився він, чи співав у дитинстві тощо. П. К. Саксаганський був співаком високого рівня, високого класу» [16, с. 192].

А на одному з артистичних вечорів у Москві Ф. І. Шаляпін сказав Саксаганському: «Час іде, і нам треба продумати. Чи не піти мені з опери в драму, а вам — з драми в оперу».

Як режисер і актор драматичних вистав П. К. Саксаганський насичував свої постановки і ролі музикою, а оскільки це були переважно п'єси українських драматургів, то й музика була народною.

Наймолодша в талановитій сім'ї Тобілевичів Марія Карпівна Садовська — за дівочим прізвищем матері, за чоловіком Барілотті (1855–1891), мала чарівний голос. Закінчивши гімназію, вступила до опереткової трупи. На сцені мала успіх, але життя з чоловіком, актором Барілотті, не склалося, і вона повернулася

до родини. Виконувала й оперні партії, і драматичні ролі тодішнього репертуару. Не було такої жіночої ролі, в якій вона не зворушувала б глядача до глибини душі. Вона вміла передати словом і інтонацією голосу найтонші почуття людського серця. Роль Прокседи в драмі «Гуцули» польського письменника Й. Корженевського після смерті М. Садовської-Барілотті не наважувалася грати жодна артистка. Слова і ноти похоронного співу Прокседи «Ой, під горою під кам'яною, там сидів голуб із голубкою...» вирізьблені золотими літерами на білому мармуровому пам'ятнику на її могилі [16, с. 76]. Велика актриса, одна з творців українського професійного театру, зробила значний внесок у формування національного театру як музично-драматичного.

Автор книг про М. К. Заньковецьку С. Дурилін писав: «Її здібності були різноманітні і різнорідні. Вона мала чудовий голос, від природи поставлене мецо-сопрано, найвигідніший драматичний голос тому, що дозволяє підноситися до верхів драматичного сопрано і спускатися до низів контральто, залежно від того, який регістр необхідний для даної ролі. Мецо-сопрано в Заньковецької було звучне, велике діапазоном, тепле тоном. Вона була обдарована найтоншою музикальністю, абсолютним слухом», тобто мала всі дані, щоб стати оперною співачкою. Але її голос і музична обдарованість прислужилися їй у драматичних ролях саме тому, що театр корифеїв був музично-драматичним. Їй довелося дуже багато співати на сцені, але навіть у п'єсах, що по суті були комічними операми чи оперетами, як, наприклад, «Чорноморці» М. Лисенка, Заньковецька ставилася до своїх ролей, як до драматичних. Спів у драматичному творі був для Заньковецької таким же засобом розкриття образу, психологічної характеристики, як драматичний діалог, жест, рух. Мелодія в неї була органічно злита зі словом.

С. Дурилін в одній зі своїх книг про видатну актрису наводить факти, що коли Заньковецька гастролювала поза Україною, наприклад, у Грузії, де не розуміли української мови, вони розуміли настрій і зміст її образів завдяки її співу.

Ганна Петрівна Загиркевич-Карпінська (1855-1921) була однією з провідних актрис українського театру корифеїв¹. На сцені Ганна Петрівна зачаровувала глядачів і майстерністю, і зовнішньою привабливістю. «Постать кремезної селянської молодиці, надзвичайно гарне обличчя, виключно дзвінкий голос, специфічна для української селянської жінки мелодика мови, хороша усмішка, сріблястий сміх та надзвичайно виразна міміка — усе

¹ У лютому 2010 р. виповнюється 155 років від дня її народження.

це при винятковому внутрішньому насиченні ролі зчаста робило актрису центром всієї вистави», — згадує І. О. Мар'яненко [8, с. 64].

І, нарешті, не можна не згадати про ще одну особистість театру корифеїв, яка стала першою дописувачкою історії театру корифеїв, біографом його митців — Софію Віталіївну Тобілевич (1860–1953)¹.

Із її спогадів: «... я була вихователькою малих дітей у польській родині, що мешкала в Києві на Лук'янівці. А поруч стояла дача, де жили родини М. Старицького і М. Лисенка, тут щодня збирався гурт молоді, співаків, артистів, відбувалися репетиції, читання нових творів перед початком нового сезону. Тут, познайомившись з усіма, я опинилася у царстві мелодій і звуків, чула чудові співи — хорові і сольні партії, і, нарешті, захопилася цією справою до глибини душі. Тоді й вирішився мій життєвий шлях: спробувавши мій голос, мене прийняли до гурту як хористку. Згодом я стала артисткою, а потім дружиною Івана Тобілевича» (15, 20).

Завдяки її дослідженням «Корифеї українського театру», «Життя Івана Тобілевича», «Мої стежки і зустрічі», «Українські пісні в записах Софії Тобілевич» ми маємо уявлення про те, як протягом ХІХ — початку ХХ ст. сформувалося таке своєрідне явище у світовому театральному мистецтві, як український національний музично-драматичний театр.

Список літератури

1. Архимович Л. Музика в театрі М. Кропивницького і І. Карпенка-Карого / Л. Архимович // Архимович Л. Українська класична опера. — К. : Мистецтво, 1957. — С. 93–103.
2. Білецький О. Український новий театр (від початку ХІХ — до перших років ХХ ст.) / О. Білецький, Я. Мамонтов. — К. : Мистецтво, 1941. — 358 с.
3. Гнидь Б. П. Музичні вистави в трупах корифеїв українського театру / Б. П. Гнидь // Гнидь Б. П. Історія вокального мистецтва. — К. : Мистецтво, 1997. — С. 264–286.
4. Драк А. Українське театральне-декораційне мистецтво / А. Драк. — К. : Держ. вид-во образотворч. мистецтва та муз. л-ри, 1961. — 64 с.
5. Киричок Л. Марко Кропивницький / Л. Киричок. — К. : Дніпро, 1985. — 149 с.
6. Корній Л. Історія української музики / Л. Корній. — Нью-Йорк, 2001. — С. 68–78.

¹ У жовтні 2010 р. виповнюється 150 років від дня її народження.

7. Лисенко І. Музики Сонячні дзвони. Статті, рецензії, спогади. — К. : Рада, 2004. — 191 с.
8. Мар'яненко І. О. Минуле українського театру / І. О. Мар'яненко. — К. : Мистецтво, 1953. — 181 с.
9. Митці України. Довідник. — К. : Укр. енциклопедія, 1992. — 842 с.
10. Нариси з історії української музики. Ч. I. — К. : Мистецтво, 1964. — 309 с.
11. Новиков А. О. Театр світової слави. До 120-річчя від часу заснування М. Л. Кропивницьким трупи українських корифеїв / А. О. Новиков // Культурна спадщина Слобожанщини. — Х., 2004. — Ч. 2. — С. 66–74.
12. Сокирко Л. М. П. Старицький / Л. Сокирко. — К. : Держвидав. образотворчого мистецтва та муз. л-ри, 1960. — 170 с.
13. Стеценко Л. І. К. Карпенко-Карий (І. Тобілевич) / Л. Стеценко. — К. : Держвидав образотворчого мистецтва та муз. л-ри, 1957. — 305 с.
14. Тобілевич Б. П. К. Саксаганський / Б. Тобілевич. — К. : Держвидав образотворчого мистецтва і муз. л-ри, 1957. — 327 с.
15. Тобілевич С. Корифеї українського театру / С. Тобілевич. — К. : Мистецтво, 1947. — 111 с.

Надійшла до редколегії 26.03.2010 р.